

Wanda Decyk-Zięba
 (Uniwersytet Warszawski,
 e-mail: wdecyk@uw.edu.pl)
 ORCID: 0000-0003-4301-5491

O KSZTAŁTOWANIU SIĘ POLSKIEJ TERMINOLOGII GRAMATYCZNEJ¹

Początki polskiej terminologii gramatycznej² sięgają średniowiecza, pierwsze terminy zostały zanotowane już w *Traktacie o ortografii polskiej* [ok. 1440] Jakuba Parkosza. Dzieło było napisane w języku łacińskim, w opisie autor korzystał z terminologii łacińskiej. Brzmienia głosek polskich zgodne z dźwiękami łacińskimi traktował jako właściwe (*propie*), różne od łacińskich jako niewłaściwe (*impropie*). Dla samogłosek za podstawową uznawał opozycję długa (*longa*) – krótka (*brevis*), dla spółgłosek zaś twarda (*grossa / durum*) – miękka (*mollis*). Długie samogłoski od krótkich proponował odróżnić poprzez podwajanie liter, twarde spółgłoski od miękkich za pomocą kształtu liter. Uzupełnienie wywodów teoretycznych autora stanowi wierszowane *Obiecado*, w którym pojawiają się pierwsze polskie terminy z zakresu pisowni i fonetyki:

obiecado ‘alfabet’: „Kto chce pisać doskonale język polski i też prawie, umieć obiecado moje”;

głos ‘brzmienie, dźwięk; głoska’:³ „Gdzie c głosu mieć nie będzie, w miasto jego tam *k* siedzie (...) Ale gdzie *c* swój głos miewa, zwykłem pi-

¹ Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018–2023, nr projektu 0083/NPRH5/H11/84/2017.

² Podstawę rozważań stanowi materiał zarejestrowany w SHTG [<https://shtg.uw.edu.pl>, dostęp: 31.12.2019] oraz opracowania poświęcone tej problematyce [por. **Literatura**]. Najważniejszą pozycją jest monograficzne opracowanie terminologii gramatycznej A. Koronczewskiego [1961], w chwili obecnej historią polskiej terminologii gramatycznej zajmują się przede wszystkim A. Czelakowska [2018] i V. Tozhyieva (Gubych) [np. 2018, 2019]. W tych publikacjach podana jest też pełna literatura przedmiotu.

³ Por. niżej też *słówko*. W Sstp układ znaczeń w obrębie hasła *głos* jest następujący: ‘głos, dźwięk, brzmienie, odgłos, vox, sonus’: a. *o głosie ludzkim*: aa. *od strony fizycznej*: ‘dźwięk, brzmienie słów, vox, sermonis sonus’: bb. *od strony treściowej*: ‘mowa, mówienie, odezwanie się, powiedzenie, słowa, vox, sermo, verba, dictum’, b. *o dźwiękach instrumentów muzycznych*, c. *inne*. Pod c. zamieszczone zostały cytaty z *Obiecada* J. Parkosza.

- smem *cało* tak da (...) patrzy obiecada męgo, tobie tu napisanego, boć w niem każde słowko tobie pismem rozny głos da w sobie”;
- grubieć* ‘(o spółgłosce) stawać się twardą’: „Jestli c barzo grubieje, tako pismem *czas* wyznaje”;
- gruby* ‘(o spółgłosce) twarda’: „A też gdzie *b* będzie grube, tako pismem położysz *jē*”;
- słowko* ‘litera’: „patrzy obiecada męgo..., boć w niem każde słowko tobie pismem rozny głos da w sobie”;
- sowito* ‘podwójnie’: „umiej obiecado moje, ktorem tak napisał tobie, aby pisał tak krotkie *a*, *aa* sowito, gdzie się wzdłuża”;
- wyznawać* ‘oznaczając (jakieś brzmienie)’: „Jestli c barzo grubieje, tako pismem *czas* wyznaje”;
- wzdłużać* ‘(o samogłosce): wymawiać dłużej od krótkiej’: „umiej obiecado moje, ktorem tak napisał tobie, aby pisał tak krotkie *a*, *aa* sowito, gdzie się wzdłuża”;
- zwykły* ‘zwyczajny, taki jak zawsze, od dawna znany’: „Gdzie *c* głosu mieć nie będzie, w miasto jego tam *k* siedzie (...) Ale gdzie *c* swój głos miewa, zwykłem pismem *cało* tak da”.

W *Słowniku pojęciowym języka staropolskiego*, opracowanym przez zespół pod kierunkiem B. Sieradzkiej-Baziur, *obiecado* włączone zostało do kategorii pojęciowej SZKOŁA. UNIWERSYTET. KSZTAŁCENIE, w kategorii JEZYK nie zostały uwzględnione: *głos* i *sowito*. Natomiast wśród *Określeń językoznawczych* (JEZYK) znalazły się – poza wymienionymi wyżej nazwami – również: *niedostateczny* ‘tu może w gramatycznym sensie (o czasowniku): ułomny’, *przeciwny* ‘łączy przeciwstawnie zdania lub części zdania’, (*przedźwięczywa*) *przeźwięczywa* ‘spółgłoska’; *składka* ‘zgłoska, sylaba’; *składnia* (?): ‘składanie czegoś, tworzenie, tu o słowach: mówienie’, *skutek* odpowiednik łac. *verbum* ‘słowo, wypowiedź’; *słowce* ‘słowo, słowko’, *słowo* ‘litera’, *słowo* ‘nauka o pochodzeniu i pokrewieństwie wyrazów (?)’; *słoworzeczna* ‘nauka o języku, gramatyka’, (*umier-zacz*) *umir-zacz* ‘nazwa spójnika przeciwstawnego’, *wysłowie* ‘zgłoska, sylaba’, *zrzek* ‘litera lub głoska’.

W wieku XVI wzrasta zainteresowanie językiem polskim, ukazują się drukiem ortografie i pierwsze gramatyki języka polskiego. Pierwsza drukowana ortografia S. Zaborowskiego [1513] była napisana w języku łacińskim, następne już były pisane po polsku. *Nauka czytania i pisania...* J. Seklucjana [1547, 1549] i *Ortografia polska...* S. Murzynowskiego [1551] są tekstami kilkunastu stronowymi, terminów jest w nich niewiele. Na ich tle *Nowy charakter polski...* S. Januszowskiego [1594] jest dziełem szczególnym, jest drukiem samoistnym, przedmiotem opisu są trzy projekty ortograficzne wybitnych humanistów: J. Kochanowskiego, Ł. Górnickiego i J. Januszowskiego, wydrukowany został nowym krojem czcionki, występują w nim terminy polskie i łacińskie. W tych dziełach ortograficznych pojawiają się pierwsze polskie nazwy samogłosek (Seklucjan nazywa je *głośnikami*, Murzynowski i Januszewski *wokaliszami*)

oraz spółgłosek (Seklucjan nazywa je *niememi*, Januszowski pozostaje przy łacińskim terminie *consonans*⁴). Nazwy *głoŝniki* / *głoŝne litery* i *littery nieme* notuje J. Mączyński [1564]:

Vocales apud Grammaticos quinquae literae, a, e, i, o, u, Głoŝne litery álbo głoŝniki pewny głoŝ wydawájace (s.v. *vocales*);
Mutae literae, Littery nieme, Niemájace sámy z siebie żadnego dźwięku jesli k niem *vocales* á głoŝne littery nie będą przyložone (s.v. *mutus*).

Użyte przez Seklucjana nazwy *głoŝniki* i *nieme* traktuje A. Warmiński [1906, 205] jako częściowe tłumaczenie (kalki) nazw niemieckich⁵ *Lautbuchstaben* (por. *Laut* ‘głoŝ, dźwięk’) oraz *Stumme Buchstaben* (por. *Stamm* ‘niemy’), jeśli wykluczmy wpływ języka niemieckiego, będą to kalki nazw łacińskich: *litterae vocales* (por. *vox* ‘głoŝ’, *vocalis* ‘głoŝny’) i *litterae mutae* (por. *mutus* ‘niemy’). Do zapożyczonych terminów należą: *buchstab* [Seklucjan] z niem. *der Buchstabe* ‘litera, głoŝka, czcionka’, *wokalisz* z łac. *vocalis* i *derywacyja* [Januszewski] z łac. *derivatio*.

Szczególne miejsce w rozwoju polskiej terminologii przypada gramatykom języka łacińskiego, w których obok łacińskich zostały podane terminy polskie, ich listę otwierają przeróbki *Donata*:⁶ *Regulae grammaticales...* z roku 1542, edycja krakowska podręcznika L. Culmanna z 1560, dwujęzyczna edycja *Donata* z 1583 [Łoŝ 1922, 109; Cytowska 1968, 31–36] oraz dwa podręczniki z 1592 r.: I.I. Moravusa i J. Ursinusa. Dzieła z 1542 i 1583 roku to druki zaginione, znane jedynie z opisów [Łoŝ 1925, 205–206; Nehring 1881]. Wprowadzenie polskich terminów do gramatyk łacińskich wynikało z potrzeb dydaktycznych, na najniższym poziomie nauczania język polski spełniał funkcje pomocnicze. W gramatykach łacińskich polska terminologia gramatyczna mieściła się w siatce pojęciowej języka łacińskiego, a w pierwszych gramatykach języka polskiego została nałożona na system gramatyczny polszczyzny. Stało się zatem tak – o czym pisał później J. Schlag [1734] – „jakoby niejeden nie tyle napisał polską gramatykę, lecz raczej że tłumaczył gramatykę łacińską lub wyjaśniał tę ostatnią polskimi przykładami” [za: A. Rembowski 1960, 139]. Porządek opisu w pierwszej gramatyce języka polskiego P. Statoriusa-Stojeńskiego [1568] został przyjęty z gramatyk łacińskich: w jej zakres wchodziła zatem ortografia, etymologia (części mowy, też wiadomości o budowie wyrazów i słownictwie) i syntaxis (do tradycyjnych *partes grammaticae* należała jeszcze prosodia). Wzorem fleksji łacińskiej P. Stojeński wymienia 6 przypadków: *nominativus*, *genetivus*, *dativus*,

⁴ Terminy łacińskie wyróżnia w tekście innym krojem pisma (antykwą), lekcja *konsonans* [SPXVI] wydaje się problematyczna.

⁵ Pierwzór katechizmu Seklucjana stanowił *Handbüchlein* F. Melanchtona.

⁶ Na *Donata* przy terminologii gramatycznej powoływał się Bartłomiej z Bydgoszczy (*vide Donatum polonicum*) [por. Jankowiak 2017, 20].

accusativus, vocativus i ablativus, w obrębie tego ostatniego znalazły się formy dopełniacza, miejscownika i narzędnika przykładowych rzeczowników (np. w lm. *chomąt, chomąciech, chomąty; ludzi, ludziach, ludźmi*). Odpowiadający potrzebom fleksji polskiej system przypadków opisał F. Meniński [1649], dodał siódmy przypadek (*ultimus*) [Jefimow 1970, 63].

Polska terminologia gramatyczna w XVI wieku jest bogata: obejmuje m.in. nazwy części mowy: *imię* (= nomen), *namiastek / namiestnik / zamiona* (= pronomen), *uczestnik / ucześnie* (= participium), *słowo* (= verbum), *przysłowie* (= adverbium), *przedłogi / przekładanie / przełożenie / / przepołożenie* (= praepositio), *spojenie / uwiąska / złączenie* (= coniunctio), *podrzucenie / przerzucenie / wdanie / wołanie / wrzucenie* (= interiectio), kategorii gramatycznych: *rod / rodzaj* (= genus), *liczba* (= numerus), *spadek* (= casus), *czas* (= tempus), *osoba / persona* (= persona), *naznaczenie / obyczaj / oznaczenie* (= modus), *stępień / stopień / / wstopień* (= gradus) i ich wartości, np. przypadków: *imieniak / mianujący / mieniący / mienionek* (= nominativus), *rodzący* (= genetivus), *dawający* (= accusativus), *oskarżający / skarżanek* (= accusativus), *wołanek / wzowiający / wzywający / zowanek* (= vocativus), *bierzący / odbierający / oddalonek* (= ablativus), nazwy głosek: *litera przedłużona* (= littera producta), *ukrócona* (= correpta) (por. też wyżej) czy form wyrazowych: *wyobrażenie proste* (= figura simplex), *wyobrażenie złożone* (= figura composita). O uświadamianiu odrębności terminologii gramatycznej wobec innych działów leksyki świadczy sporządzony przez Bartłomieja z Bydgoszczy nomenklator *De terminis in grammatica*, znajdujący się na wyklejce przedniej oprawy słownika J. Reuchlina [1544].⁷

W XVII wieku nadal jest wydawany dwujęzyczny *Donat*, ukazują się też kolejne edycje podręcznika J. Ursinusa, liczne terminy polskie występują w napisanych po polsku gramatykach języka włoskiego A. Styli [1675] i języka francuskiego F.D. Duchênebillot [1699]⁸ i B. Malickiego [1700] oraz w napisanej po niemiecku gramatyce języka polskiego M. Dobrackiego [1699]. Niewiele terminów polskich jest w niemiecko-polskim podręczniku autorstwa J. Roter [1616]. Roter posługuje się terminologią łacińską, niektóre objaśnienia są też w całości sformułowane po łacinie. Formy łacińskie (wyróżnione antykwą⁹) występują też w kontekście i składni polskiej, por.:

Neutra Niemieckie się deklinują in Numero singulari, jako Masculina, rowne mając wszystkie Casus Nominativusowi, okrom Genitivusá, ktoremu przydać, ná ostátek potrzebá, ták: [Roter 1616, 61].

⁷ Reprodukacja wyklejki zob. [Kwilecka, Popowska-Taborska 1977].

⁸ Niektóre części gramatyki są dwujęzyczne: francusko-polskie [Jakubczyk 2018].

⁹ Tekst polski drukowany jest czcionką gotycką.

M. Dobracki zamyka swoją przedmowę do gramatyki wykazem terminów gramatycznych w trzech językach: niemieckim, łacińskim i polskim (np. *Gestalt, figura, wyobrażenie; Lehresaß, regula, regulá, prawidło; Weise, modus, sposób*). Terminów polskich w tym słowniczku jest 84 (wśród nich 4 to synonimy). Ideę unarodowienia terminologii gramatycznej przejął J. Dobracki od gramatyka niemieckiego J. Schottela [Just 2014]. B. Malicki w *Przestrodze do Czytelnika* zarzuca Duchênebillot ubóstwo terminów polskich, których znajomość jest ważna dla osób nieznaających terminologii łacińskiej, oraz niewłaściwe użycie niektórych terminów [por. Jakubczyk 2018]. Jako przykład B. Malicki podaje *artykuł determinowany* (= rodzajnik nieokreślony) *un, une*:

gdyż determinatum znaczy rzecz pewną, un zaś przydaje się na wymięnięnię rzeczy niepewnych, które Loicy zowią individuum vagum, albo indeterminatum [1700, 3].

Terminy gramatyczne w polskiej wersji *Donata* (na podstawie wydania z 1649), gramatykach A. Styli i M. Dobrackiego można podzielić na trzy grupy: 1) terminy wspólne dla wszystkich dzieł, np. *stopień przewyższający* (= gradus superlativus), *genus neutrum* (= genus neutrum), *staczenie* (= staczanie); 2) terminy wspólne dla dwóch dzieł, np. gramatyki Dobrackiego i *Donata*: *wdanie* (= interiectio), *sprzężenie* (= coniugatio), *rodzaj wszelki* (= genusomne); 3) terminy występujące tylko w jednym z tych dzieł, np. *obyczaj* (= modus) w gramatyce *Donata*, u Styli *wtrącanie*¹⁰ (= interiectio), u Dobrackiego zaś *ruszanie* (= motio). Większość z wymienionych wyżej terminów (poza *wtrącanie* i *ruszanie*) notowana była w gramatykach XVI-wiecznych. Wspólne dla tych gramatyk terminy mogą wskazywać na zależności pomiędzy gramatykami, ale też mogą świadczyć o istnieniu w XVII w. już w miarę ustabilizowanego, utrwalonego poprzez nauczanie szkolne, nazewnictwa gramatycznego.

W słowniku Knapiusza polskich terminów gramatycznych jest niewiele [Puzynina 1961, 147–148],¹¹ natomiast do wiedzy gramatycznej Knapiusza, objaśniania zmian formalnych wyrazów za pomocą figur gramatycznych,¹² odwoływać się będą w Oświeceniu S. Kleczewski [1767] i M. Dudziński [1776] [Decyk 2018, 2018a].

W XVIII w. obok dwujęzycznego *Donata* wydawane są również gramatyki języka łacińskiego w języku polskim, terminy polskie występują

¹⁰ Występuje w gramatyce B.K. Malickiego i słowniku M.A. Trotza.

¹¹ W wyd. z 1621 r. nie ma np. hasła *przysłowie* (= adverbium), natomiast jest w wyd. z 1643 r.

¹² Przykłady wyjaśniania zmian językowych za pomocą figur gramatycznych (pojęcie przejęte z prozodii łacińskiej) podają P. Stojeński, M. Volckmar, A. Styla i in. Definicje nazw figur gramatycznych i ich polskie odpowiedniki (z wyjątkiem *paragoge*) znajdują się w tomie łacińsko-polskim słownika Knapiusza [1644] (np. *aphaeresis* – *odjęcie; apocope* – *ucinięcie; epenthesis* – *wkładanie; parenthesis* – *wkładanie; prothesis* – *stanowienie, propozycja; syncope* – *omdlewanie, upadnienie, zsiekanie*).

w gramatykach: K. Cellariusza [1725], S. Konarskiego [1759] i F. Fookowitza [1768], ta ostatnia została napisana dla Korpusu Kadetów. Wersja polska gramatyki łacińskiej S. Konarskiego cieszyła się dużą popularnością, według *Bibliografii Estreichera* [EBBE] do r. 1808 miała 16 wydań. Gramatyka S. Konarskiego (edycja łacińsko- i polskojęzyczna) jest ważna dla studiów nad dziejami kultury języka w Polsce ze względu na część poświęconą ortografii polskiej. W roku 1766 wyszło drukiem pierwsze wydanie polskiej wersji – niezwykle popularnej – gramatyki języka niemieckiego J.K. Gottscheda. W gramatykach tych zwracają uwagę – jak pisze A. Koronczewski [1961, 25–26] – zapożyczenia: *uerbum* (wobec słowo), *aduerbium* (wobec przysłowie), *partycypium* (wobec uczestnik czy uczestnictwo).

Terminologia gramatyczna weszła do słownika M.A. Troca. Wyrazów, które leksykograf opatrzył syntetycznym kwalifikatorem „Gramm. / / gram.” jest w słowniku 32 [Kaszewski 2014, 101], np. *imię pospolite* (= Nomen appellativum),¹³ *imię własne* (= eigentlicher Nahme), *namiestnictwo* (= Pronomen), *niknienie* (= Verbeissung), *przysłowie* (= Adverbium), *składanie* (= Construction). Zdarzają się też określenia opisowe: *terme de la grammaire s.v. powszechna płeć* (= Genus omne), *grammaire s.v. czyniące słowo* (= Verbum activum).

W. Szyllarski [1770] w przedmowie do wydanej drukiem pierwszej napisanej po polsku gramatyki języka polskiego deklaruje się jako zwolennik terminologii grecko-łacińskiej, ale ta deklaracja nie znajduje potwierdzenia w materiale, co widać chociażby w poprzedzającym ortografię paragrafie poświęconym terminom gramatycznym. Autor uwzględnił w nim 40 terminów, przy czym podał jedynie definicje czterech (*deklinacja*, *konjugacja*, *liczba*, *artykuł*), w trzech wypadkach przytoczył przykłady ilustrujące znaczenie danego terminu (*artykuł*, *liczba*, *stopnie porównania*). W osobny słowniczek terminów łacińsko-polskich została zaopatrzona wydana anonimowo w 1784 r. *Grammatyka francuska dla dam i kawalerów uczących się języka francuskiego*.¹⁴

Wielkie zasługi dla kodyfikacji i normalizacji polskiej terminologii gramatycznej położył O. Kopczyński, był on też autorem wielu nowych terminów. T. Skubalanka [1957, 21] ustaliła ich liczbę na ponad 200. O. Kopczyński był zwolennikiem polskiej terminologii: zastępował nazwy łacińskie terminami polskimi (np. *przecinek* wobec *comma*), przywiązywał wielką wagę do jednoznaczności i precyzji znaczeniowej,¹⁵ starał się

¹³ Ograniczono się do przytoczenia jedynie pierwszego odpowiednika nazwy polskiej.

¹⁴ W wydaniu 6. z 1816 r. jest ich 85. Układ jest dwukolumnowy: w pierwszej kolumnie wymienione są nazwy łacińskie, w drugiej ich ekwiwalenty polskie. Za informacje o tym słowniczku dziękuję dr. Marcinowi Jakubczykowi.

¹⁵ Por. „Po samém nazwisku można poznać, że Imięsłów (*participium*) jest częścią Imię, częścią Słowo. Imięsłów jako Imię, odmienia się przez rodzaje, liczba i przypadki (*per genera, numeros et casus*), niekiedy zaś przez stopnie (*per*

nazwy określonych kategorii słowotwórczych tworzyć według jednego wzoru (np. nazwy przypadków za pomocą suf.-(*n*)ik) oraz by nowy termin był krótszy od wcześniej używanego (np. *rodzaj nijaki* wobec *rodzajani męski, ani niewieści*) [Skubalanka 1957, 24–32].

Napisana przez O. Kopczyńskiego gramatyka stała się obowiązkowym podręcznikiem w szkołach prowadzonych przez KEN, na niej też wzorowali się autorzy innych podręczników szkolnych (np. pozostającej w rękopisie gramatyki Piotra Siemiątkowskiego [1818–1819]¹⁶), użyta przez gramatyka terminologia została szybko wykorzystana w gramatykach innych języków pisanych po polsku, np. języka angielskiego J. Antonowicza [1788] czy nowej edycji gramatyki J.K. Gottscheda [1793]. Gramatyka O. Kopczyńskiego weszła do kanonu źródeł do słownika S.B. Lindego. Leksykograf stosuje kwalifikator *Gramm. / Gram.*, por. *czasować słowo* (s.v. *czas*), *znak wykrzyknienia, wykrzyknik* (s.v. *wykrzyczeń*), posłużył się też formą opisową „w gramatyce” [por. Matuszczyk 2006, 246].

Od wieku XIX następuje instytucjonalizacja działań, których celem jest reforma i kodyfikacja pisowni. Pierwszym ciałem instytucjonalnym była Deputacja warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, która została powołana po raz pierwszy w 1814 r., po raz drugi w 1827. Wynikiem prac drugiej Deputacji były ogłoszone w roku 1830 *Rozprawy i wnioski...*, z dołączonym na końcu *Spisem abecadlowym rzeczy i wyrazów...* [s. 565–588]. Wśród rzeczy znalazły się też terminy gramatyczne, np. *wyrazy złożone / / zdrobnie / pochodne / cudzoziemskie czy wyrzucanie głosek*. Później sprawami ortografii interesowały się: „Biblioteka Warszawska”, Krajowa Rada Szkolna (następnie Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w wolnej Polsce Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego) i Akademia Umiejętności (przemianowana w 1919 r. na Polską Akademię Umiejętności). *Zasady pisowni polskiej* uchwalone przez AU w 1918 r., następnie przez Komitet Ortograficzny PAU (1935–1936), będą podstawą nauczania ortografii i interpunkcji w szkole. W tym też czasie ortografia staje się autonomicznym wobec gramatyki działem wiedzy praktycznej o języku polskim. Zdecydowanie przeciwko utożsamianiu w nauczaniu szkolnym ortografii z gramatyką występował S. Szober:

(...) w nauczaniu języka ojczystego korzystanie z gramatyki w celach praktycznych może być stosowane w pewnym tylko zakresie, a już w żadnym razie gramatyka języka ojczystego nie może być traktowana, jako sztuka poprawnego mówienia i ortograficznego pisanie [1913, 203].

W XIX w. rozwój naukowego polskiego językoznawstwa, pozostającego pod wpływem językoznawstwa niemieckiego, powoduje rewizję

gradus), a jako Słowo odmienia się przez czasy *per tempora*” [Kopczyński (1778) 1803, 28].

¹⁶ Zachęcił P. Siemiątkowskiego do napisania gramatyki A. Feliński. Swoje manuskrypty autor подарował Bibliotece Ossolińskich.

wcześniejszych systematyk gramatycznych, co skutkuje też zmianami w nazewnictwie. Pojawiają się nowe obszary i metody badań, nowe kierunki językoznawcze, wraz z nimi nowe potrzeby terminologiczne. W tym okresie pojawiały się też nowe propozycje terminologiczne, np. J. Przybylskiego [1816], F. Żochowskiego [1852] czy A. Morzyckiego [1857]. Nową jakością, jaką było zastosowanie metody historyczno-porównawczej, wносиła do nurtu gramatycznego gramatyka A. Małeckiego [1863]. Należy pamiętać też o zmianach w samym systemie językowym, np. powstaniu deklinacji liczebnika czy ukształtowaniu się kategorii męskoosobowości. Podstawę naukowej terminologii językoznawczej stanowiła tradycyjna terminologia gramatyczna. W *Słowniku warszawskim* obok kwalifikatora *gram.* występuje kwalifikator *jęz.* (= językoznawczy), w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego jest tylko *jęz.* (= językoznawstwo).

W dawnych gramatykach – wzorem gramatyk łacińskich – wyróżniano 8 części mowy:¹⁷ imię (obejmowało tzw. *imię rzeczowne, przydatne i liczbajne*), zaimek, czasownik, imiesłów,¹⁸ przysłówek, przyimek, spójnik i wykrzyknik (por. tabela 1.).

Nazwy *imiesłów, przyimek, przymiotnik, rzeczownik, spójnik* i *wykrzyknik* są neologizmami O. Kopczyńskiego, wcześniej zostały odnotowane: *zaimek* [Malicki 1700] oraz *przysłówek* [Nałęcz-Moszczeński 1774]. Nazwy *czasownik* i *liczebnik* ustalają się później. T. Szumski [1809] pisał o *liczniku*, J. Muczkowski w I wydaniu gramatyki [1825] o *imieniu liczbowym*, w II wydaniu [1836] już o *liczebniku*.¹⁹ Jeszcze pod koniec XIX stulecia A.A. Kryński jako oboczną formę do *liczebnik* podaje *liczownik*.

O *czasowniku* pisał J. Mroziński:

Część mowy którą Francuzi zowią *verbe*, polscy grammatycy zowią *słowem*. Lecz gdy *słowo* ma już inne znaczenie (*mot*), w którym także bardzo często musi być w grammatyce używanem, zdaje mi się przeto dogodniejszym nazwisko *czasownik*, którego używa Linde [1824, 2].

Przeciwny nowemu terminowi był J.N. Deszkiewicz:

Autor [H. Suchecki, 1849] napojony od dzieciństwa niemczyzną we wszystkich swoich gramatykach, w całym ich rozwoju też niemczyzną odbija (...) w zaprowadzeniu na *słowo* wyrazu naukowego *czasownik* (*Zeitwort*) [1853, 289].

Na początku XX wieku *czasownik* wypiera z gramatyk *słowo*, które występuje np. w gramatyce szkolnej Kryńskich: „Słowo albo czasownik” [Kryński, Kryński 1917, 30].

¹⁷ Liczba części mowy w gramatykach XIX-wiecznych wahała się od 9 do 11 [Skarżyński 2001, 53].

¹⁸ Od drugiej połowy XIX w. nie wyodrębnia się imiesłowu jako jednej z części mowy [Skarżyński 2001, 67].

¹⁹ Notowany w SL w znaczeniu ‘który liczy, rachuje’.

**Tabela 1. Nazwy części mowy w wybranych gramatykach
(W. Szylarski, O. Kopczyński, J. Przybylski, A. Morzycki)**

Lp.	termin łaciński	W. Szylarski 1770	O. Kopczyński 1803	J. Przybylski 1816	A. Morzycki 1857 ^a
1.	nomen	imie ^b	imię	Imię	istotnik, przymiotnik, [liczbownik] ^c
2.	pronomen	zaimek	zaimek	zaćmię	[zamianek]
3.	verbum	słowo	słowo	głogół	sprawomian
4.	participium	uczestnictwo	imiesłów	uczęstniak	–
5.	adverbium	przysłowie	przysłówek	okolicznik	sosprawian
6.	praepositio	przekładanie	przyimek	przedzak	stosunnik
7.	coniunctio	łączenie	spójnik	spajak	spójnik
8.	interiectio	interiekcja ^d	wykrzyknik	natracak	wykrzyknik

^a A. Morzycki wyróżnił 7 głównych części mowy (*istotnik, przymiotnik, sprawomian, dosprawian, stosunnik, spójnik, wykrzyknik*) oraz 3 części pomocnicze (*liczbownik, zamianek, posiłkowiec – verbum auxiliare*). Pomiął participium.

^b Kategoria obejmowała: substantiva, adiectiva i numeralia. Imiona się np. *skłaniały* [Glaber 1542; Bartłomiej z Bydgoszczy 1544; Lubowicz 1778], *staczały* [Donat 1583; Bartłomiej z Bydgoszczy 1544], *deklinowały* [Roter 1616; Duchênebillot 1699], *nachylały* [Malicki 1700], *odmieniały* [Szylarski 1770], *naginały* [Szylarski 1770], *przypadkowały* [Kopczyński 1778 (1803); Antonowicz 1788] lub *spadkowały* [Bronikowski 1848].

^c Nawias [] wskazuje na pomocniczą część mowy.

^d W wersji rękopiśmiennej gramatyki [Szylarski 1767] było to *wrzucenie*.

W elektronicznej edycji *Słownika wileńskiego*, opracowanej pod kierunkiem M.B. Majewskiej, filtr *gram.* (= wyraz gramatyczny) odsyła do 265 artykułów hasłowych. Dodatkowo osobliwe, nieużywane terminy gramatyczne wprowadzone przez F. Żochowskiego²⁰ i A. Morzyckiego zostały w słowniku opatrzone skrótami (Żoch.), np. *objawnik* (= orzecznik imienny), *podręczna głoska s.v. podręczny* (= np. *e* ruchome), *i* (Morz.), np. *dwuskaz* (= liczba podwójna), *zamianek* (= zaimek).

W roku 1885 Jan Karłowicz przedstawił w „Pracach Filologicznych” *Projekt terminologii językoznawczej polskiej*. Celem projektu – jak pisze we wstępie – była potrzeba ujednoczenia i ustalenia terminologii (naukowej) lingwistycznej:

²⁰ A. Żochowski dostarczył redaktorom słownika, o czym wspominają w *Przedmowie*, „wyrazów gramatycznych, przez siebie i przez innych utworzonych a drukiem ogłoszonych” [Swil, t. 1, s. III].

Nie potrzebuję też przypominać, iż terminologia ta w znacznej części już istnieje; w wielu razach nawet posiadamy po dwie i więcej nazwy pojęć technicznych. Chodzić więc tu tylko może o wybór w tych razach, o zastąpienie niektórych dotychczas niespolszczonych terminów swojskimi, o uzyskanie zgody specjalistów na pewien system i o ostateczne jego przyjęcie i zastosowanie [Karłowicz 1885, 102].

Punkt odniesienia dla polskich nazw stanowiła nomenklatura niemiecka (np. „Odmiennia *Flexionslehre*”; „*Formenlehre* Odmiennia”). J. Karłowicz zdecydowanie wypowiadał się przeciw używaniu systemu mieszanego, polegającego na naprzemiennym stosowaniu terminów spolszczonych i obcych. Dyskurs naukowy z propozycją J. Karłowicza podjął redaktor „Prac Filologicznych” A.A. Kryński. W przypisach odniósł się do trzech kwestii: terminów *przygłos* (jako odpowiednika niem. *Accent*) i *samogłoski znosowione* (*e*, *a*) oraz oznaczania przypadków liczbami.

Zamiast terminu *przygłos* A.A. Kryński proponował *nacisk* lub *przy-cisk*, gdyż w języku polskim używamy zwrotów *mówić co z naciskiem* / / *przyciskiem*, *kłaść na co nacisk*. Uważał, że przymiotnik *naciskowy* lub *przyciskowy* w połączeniu z wyrazem *głoska* jest bardziej zrozumiały niż *przygłosowy*. Znaczeniowo też *przygłos* nie harmonizuje z takimi wyrazami jak: *nagłos* (niem. *Anlaut*), *pogłos* (niem. *Aslaut*) czy *przegłos* (niem. *Ablaut*). Oponował przeciw oznaczaniu przypadków liczbami, ponieważ kolejność przypadków bywa różna w różnych dziełach, był za pozostawieniem nazwy *samogłoska nosowa* dla *e*, *a* (nieprzenoszeniem jej na *m* i *n* sonantyczne).

17–18 lutego 1921 r. odbył się w Krakowie zjazd gramatyków polskich zwołany przez Krakowską Komisję Referentów Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Udział w obradach wzięli autorzy gramatyk I. Stein (wówczas wicekurator Poznańskiego Okręgu Szkolnego) i S. Szober (w tym czasie kierował Seminarium Języka Polskiego na UW, reprezentant Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego), profesorowie J. Łoś, K. Nitsch, J. Rozwadowski i in., nauczyciele gimnazjalni (w tym P. Jaworek, Z. Klemensiewicz, Z. Paulisch, S. Saski). Na zjeździe ustalono polską terminologię gramatyczną. Lista terminów została opublikowana w numerze 3. „Języka Polskiego” z 1921 r. Na liście znalazło się 314 terminów z następujących działów gramatyki: *głosowni* (*nauki o głoskach*), *semantyki* (*nauki o znaczeniu wyrazów*), *słowotwórstwa* (*nauki o budowie wyrazów*), *fleksji* (*nauki o odmianie wyrazów*), *składni* (*nauki o zdaniu*). Wymienionych zostało 9 części mowy (w tym *partykuła* / *wyrazek*). Zjazd usankcjonował zastosowany przez Szobera podział wyrazów na *samodzielne*, oznaczające przedmioty lub cechy, i *niesamodzielne*, nieoznaczające ani przedmiotów, ani cech [Szober 1918, 4, 46; por. też Łoś 1919]. Za synonim terminu *temat* uznano *osnowę*, *przyrostka fleksyjnego* – *końcówkę*, *czasownika właściwego* – *słowo osobowe*, podane są też łacińskie nazwy przypadków gramatycznych: *nominativus*, *genetivus*... Pokłosem ustaleń zjazdu są dwa słowniczki terminologiczne. Jednego autorem jest J.K. Króliński [1922], drugiego H.K. Gaertner [1927, 73–112].

Niektóre terminy gramatyczne w wyniku wzrostu wiedzy i kultury ogólnej, popularyzacji wiedzy o języku weszły do ogólnopolskiego zasobu słownego, zachowując swoje specjalistyczne znaczenie. W wyniku tego procesu zmienił się status wyrażen (wyrazów i skupień terminologicznych) składających się na terminologię gramatyczną w słownikach ogólnych języka polskiego. Jako przykład mogą posłużyć nazwy części mowy,²¹ które w starszych słownikach (Swil i SW) są opatrzone kwalifikatorem specjalistycznym, w nowszych (SJPD i USJP) kwalifikator *jęz.* stosuje się tylko do niektórych nazw. Pomiedzy SJPD a USJP widoczne są różnice w kwalifikowaniu *przymiotnika* i *przysłówka* (por. tabela 2.).

Nazwy czterech części mowy: *czasownik*, *przymiotnik*, *przysłówek* i *rzeczownik* (obok *gramatyka*, *sens*, *wyraz* czy *zdanie*) A. Markowski zaliczył do słownictwa wspólnego różnym odmianom polszczyzny (pole tematyczne – Język, grupa – nazwy wewnątrzjęzykowe) [Markowski 1999, 198].

Polska terminologia gramatyczna kształtowała się w zgodzie z mającą długą tradycję terminologią gramatyczną łacińsko-grecką i w opozycji do niej. O zgodzie decydowało podobieństwo systemów gramatycznych obu języków, o opozycji różnice, które były uświadamiane stopniowo. Do upowszechnienia terminów polskich przyczyniły się gramatyki języka łacińskiego, wśród nich rolę niepoślednią odegrał dwujęzyczny *Donat*. Pierwsze terminy polskie są kalkami terminów łacińskich, rzadziej zapożyczeniami. Szczególną rolę w utrwalaniu rodzimej terminologii odegrała szkoła. Jedne terminy gramatyczne ustaliły się wcześniej, inne później. Proces kodyfikacji nazw przypadków zakończył się w wieku XIX, natomiast ich kolejność ustalała się w wieku XX (np. w gramatyce szkolnej Kryńskich [1917] wołącz jest przypadkiem piątym), nazw części mowy dopiero w wieku XX. Kształtowanie się polskiej terminologii gramatycznej można podzielić na dwa okresy: pierwszy do ukazania się gramatyki pozgonnej O. Kopczyńskiego, drugi zamykałaby uniwersytecka gramatyka S. Szobera [1923] (ze względu na pełny i obszerny opis ówczesnej polszczyzny, zgodny ze stanem ówczesnej wiedzy lingwistycznej, oraz zasięg oddziaływania książki). Ustalenia zjazdu gramatyków z 1921 r. pozostawały w związku z oczekiwaniami autorów podręczników szkolnych i wymaganiami stawianymi programom szkolnym, dotyczyły terminologii używanej w szkole.

²¹ Informacja, że jest to część mowy, nie zawsze jest podana w artykułach hasłowych (por. *partykuła* ‘przyrostek, cząstka, cząsteczka, słówko, przydawka’ [Swil], *liczebnik* ‘wyraz będący nazwą liczby...’, *przymimek* ‘wyraz nieodmienny łączący niejednorodne części zdania lub wyrażenia ...’, *spójnik* ‘wyraz nieodmienny łączący zdania lub ich części’... [SJPD i USJP]. W USJP wszystkie części mowy (9) wymienione zostały w haśle *część*.

Tabela 2. Nazwy części mowy w słownikach (Swil, SW, SJPD i UJSP)

	Swil 1861	SW 1900–1927	SJPD 1958–1967	USJP 2003
rzeczownik	gram. v. <i>imię rzeczowne</i>	gram.	bez. kwalif.	bez. kwalif.
przymiotnik	gram. v. <i>imię przymiotne</i>	gram.	jęz.	bez. kwalif.
zaimek	gram. prze. <i>Zaimię</i>	gram. † <i>zaimię</i>	bez. kwalif.	jęz.
liczebnik	– ^a	gram. in. <i>imię liczebne, imię liczbowe</i>	bez. kwalif.	bez. kwalif.
czasownik	gram.	gram. in. <i>słowo</i>	bez. kwalif.	bez. kwalif.
przysłówek	gram.	gram. † <i>przysłowie, *dosłowie</i>	jęz.	jęz.
przyimek	gram. nieuż. <i>przedimek</i>	gram. <i>*przedimek</i>	jęz.	jęz.
spójnik	gram.	gram.	jęz.	jęz.
wykrzyknik	gram.	gram. a. <i>*międzymiot, *międzyrzut</i>	jęz.	jęz.
partykuła	gram.	gram. a. <i>*partykuł</i>	jęz.	jęz.

† staropolski, * mało używany

^a Swil notuje *liczebnik* w dwóch znaczeniach: 1. 'który liczy, rachuje', 2. z kwalifikatorem *mat.* (= matematyczny). Pod hasłem *liczbowy* podane jest wyrażenie *imię liczbowe*.

Źródła

Dzieła gramatyczne

- J. Antonowicz, 1788, *Grammatyka dla Polaków chcących się uczyć angielskiego języka*, Warszawa.
- K. Bronikowski, 1848, *Gramatyka języka polskiego podług nowego układu*, Paryż.
- K. Cellarius, 1725, *Ułacniona grammatyka łacińska...*, Królewiec.
- L. Culmann, 1560, *Aelii Donati Viri Clarissimi, De Octo partibus orationis Methodus...*, Kraków.
- J.N. Deszkiewicz, 1853, *Zbiór odpowiedzi recenzentom gramatyki języka polskiego w Rzeszowie 1846 wydanej*, Lwów.

- E. Donat, 1583, *Aelii Donati Vetustissimi Grammatici Elementa. Una cum traductione Polonica* [za: Nehring 1881, s. 467–468]; wyd. Kraków 1649.
- F.D. Duchênebillot, 1699, *Nouvelle méthode très facile pour apprendre un peu de tems à lire, écrire & parler français...*, Warszawa.
- M. Dudziński, 1776, *Zbiór rzeczy potrzebniejszych do wydoskonalenia się w ojczystym języku służących*, Wilno.
- F. Fookowitz, 1768, *Nowy sposób uczenia łatwego języka łacińskiego...*, Warszawa.
- Glaber z Kobyлина, 1542, *Regulae grammaticales...*, [Łoś 1925, 205–206].
Gramatyka francuzka dla dam i kawalerów uczących się języka francuskiego, 1816, wyd. VI, Kraków.
- M. Gutthäter-Dobracki, 1699, *Polnische Teutscherklärte Sprachkunft...*, Oleśnica.
- J. Januszowski, 1594, *Nowy charakter polski...*, Kraków.
- J.K. Gottsched, 1766, *Grammatyka niemiecka podług regul...*, Warszawa.
- J. Karłowicz, 1885, *Projekt terminologii językoznawczej polskiej*, „Prace Filologiczne”, s. 102–120.
- S. Kleczewski, 1767, *O początku, dawności, odmianach i wydoskonaleniu języka polskiego. Zdania*, Lwów.
- S. Konarski, 1759, *Grammatyka łacińska ad usum Scholarum Piarum*, Wilno.
- O. Kopczyński, 1803, *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę I*, Wilno.
- A.A. Kryński, 1897, *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa.
- A.A. Kryński, Z.M. Kryński, 1917, *Gramatyka języka polskiego szkolna*, Warszawa.
- M. Lubowicz, 1788, *Gramatyka rosyjska*, Poczajów.
- B.K. Malicki, 1700, *Klucz do języka francuskiego to jest grammatyka polsko-francuska...*, Kraków.
- A. Małecki, 1863, *Gramatyka języka polskiego większa*, Lwów.
- F. Meniński, 1649, *Grammatica seu institution Polonicae linguae...*, Gdańsk.
- I.I. Moravus, 1592, *Quaestiones de primis grammatices rudimentis...*, Wilno.
- A. Morzycki, 1857, *Rys gramatyki języka polskiego*, Warszawa.
- J. Mroziński, 1824, *Odpowiedź na umieszczoną w Gazecie Literackiej recenzję dzieła pod tytułem „Pierwsze zasady gramatyki języka polskiego”*, Warszawa.
- J. Muczkowski, 1825, *Gramatyka języka polskiego*, Poznań.
- J. Muczkowski, 1836, *Gramatyka języka polskiego*, wyd. II, Kraków.
- S. Nałęcz-Moszczeński, 1774, *Snadna, gruntowna, obszerna, Grammatyka francuska...*, Gdańsk.
- J. Parkosz, 1440 (ok.), *Traktat o ortografii polskiej*, rkp. [za: Kucala 1985, 55–79].
Polska terminologia gramatyczna uchwalona na Zjeździe gramatyków polskich 17 i 18. II. 1921, „Język Polski” 1921, VI, z. 3, s. 89–92.
- J.I. Przybylski, 1816, *Język polski [w:] tenże, Klucz staroświatniczy do sześciudziesiąt dwu śpiewów Homera i Kwinta w rubrykach całego abecadła. Wyjaśnienia...*, cz. 2, Kraków, s. 8–222.
- J. Roter, 1616, *Schlüsselzur Polnischen und Teutschen Sprach...*, Wrocław.
Rozprawy i wnioski o ortografii polskiej: przez Deputacyą od Król. Towarzystwa Warsz. Przyjaciół Nauk wyznaczoną, 1830, Warszawa.
- J. Seklucjan, 1549, *Krótka a prosta nauka czytania i pisania języka polskiego [w:] tenże, Catechismus...*, Królewiec.
- P. Siemiątkowski, 1819 (ok.), *Gramatyka języka polskiego*, rkp. [zbiory Ossolineum, sygn. 513/III].

- P. Statorius-Stojeński, 1568, *Polonicae grammatices institutio...*, Kraków.
A. Styla, 1675, *Grammatica Polono-Italica...*, Kraków.
H. Suchecki, 1849, *Nauka języka polskiego dla uczącej się młodzieży*, wyd. II, Lwów.
S. Szober, 1923, *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa.
T. Szumski, 1809, *Dokładna nauka języka i stylu polskiego*, Poznań.
W. Szylarski, 1770, *Początki nauk dla narodowej młodzieży...*, Lwów.
W. Szylarski, 1767, *Grammatyka powszechna wszystkim językom i własne polskiemu prawidła w sobie zamykająca...*, rkp. [zbiory Ossolineum, sygn. 1866/I].
J. Ursinus, 1592, *Methodicae grammaticae libri quatuor...*, Lwów [za: Wiśniewska 1998, 65].
M. Volckmar, 1612, *Compendium linguae Polonicae...*, Gdańsk.
S. Zaborowski, 1513, *Ortographia seu modus recte scribendi et legendi...*, Kraków.
F. Żochowski, 1852, *Mownia języka polskiego*, Warszawa.

Słowniki

- Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy – wersja polsko-łacińska*, 1999–2019, cz. I–V, oprac. E. Kędelska, I. Kwilecka, A. Łuczak, cz. VI, opr. L.A. Jankowiak, E. Kędelska, A. Łuczak, Warszawa.
H.K. Gaertner, 1927, *Słowniczek [w:] Nauka o języku polskim. Wskazówki do samokształcenia ze słowniczkiem terminów gramatycznych i pomocniczych*, Lwów, s. 73–112.
G. Knapiesz, 1621, *Thesaurus-Polono-Latino-Graecus...*, Kraków.
–, 1643, *Thesaurus Polono-Latino-Graecus...*, t. 1, wyd. 2, Kraków.
–, 1644, *Thesauri Polono-Latino-Graeci... Latino-polonicus*, t. 2, wyd. 2, Kraków.
J.K. Króliński, 1922, *Polska terminologia gramatyczna z przykładami i objaśnieniami*, Lwów.
S.B. Linde, 1807–1814, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa.
J. Mączyński, 1568, *Lexicon Latino Polonicum...* (war. B), Królewiec.
SJPD – W. Doroszewski (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa.
Sstp – S. Urbańczyk (red.), 1953–2002, *Słownik staropolski*, t. 1–11, Wrocław–Warszawa–Kraków.
SW – J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
Swil – A. Zdanowicz i in. (red.), 1861, *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno.
SXVI – M.R. Mayenowa i in. (red.), 1966–2012, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–36, Wrocław–Warszawa.
M.A. Trotz, 1764, *Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski...*, Lipsk.
USJP – S. Dubisz (red. nauk.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, Warszawa.

Literatura

- M. Cytowska, 1968, *Od Aleksandra do Alwara (gramatyki łacińskie w Polsce w XVI w.)*, Wrocław.
A. Czelakowska, 2018, *Kształtowanie się terminologii fleksyjnej w polskim piśmiennictwie gramatycznym lat 1817–1939*, „LingVaria” 13/26, s. 287–299.

- W. Decyk-Zięba, 2018, *Stanisław Kleczewski „O początku, dawności, odmianach...”* [https://gramatyki.uw.edu.pl/book/517].
- , 2018a, *Michał Dudziński „Zbiór rzeczy potrzebniejszych...”* [https://gramatyki.uw.edu.pl/book/518].
- EBBE – *Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera* [https://www.estreicher.uj.edu.pl].
- V. Gubych, 2018, *Geneza polskich nazw przypadków i ich kodyfikacja w gramatykach i słownikach doby średniopolskiej i nowopolskiej* [w:] D. Dziadosz, A. Krzanowska (red.), *Wybrane zagadnienia z języków, literatur i kultur słowiańskich i germańskich*, Szczecin, s. 26–34.
- M. Jakubczyk, 2018, *F.D. Duchênebillot „Nouvelleméthode...”* [https://gramatyki.uw.edu.pl/book/525].
- L.A. Jankowiak, 2017, *Słowniki Bartłomieja z Bydgoszczy (1532 i 1544). Stan badań i perspektywy badawcze*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 24(44), nr 1, s. 11–26.
- R. Jefimow, 1970, *Z dziejów języka polskiego w Gdańsku. Stan wiedzy o polszczyźnie w XVII wieku*, Gdańsk.
- A. Just, 2014, *Jeremiasz Roter „Schlüssel zur Polnischen vnd Teutschen Sprach...”* [https://gramatyki.uw.edu.pl/book/409].
- M. Kaszewski, 2014, *Zasób leksykalny słownika Michała Abrahama Troca w świetle statystyki – na marginesie kwalifikatorów* [w:] *Studia z leksykografii historycznej*, Kraków, s. 84–107.
- A. Koronczewski, 1961, *Polska terminologia gramatyczna*, Wrocław.
- I. Kwilecka, H. Popowska-Taborska, 1977, *Bartłomiej z Bydgoszczy leksykograf polski pierwszej połowy XVI w.*, Wrocław–Gdańsk.
- M. Kucała (oprac.), 1985, *Jakuba Parkosza Traktat o ortografii polskiej*, Warszawa.
- J. Łoś, 1919, *Podział na części mowy. (Z powodu „Gramatyki języka polskiego” St. Szobera)*, „Język Polski” IV, z. 1, s. 7–15.
- J. Łoś, 1925, *Gramatyka polska*, cz. 2, Kraków.
- , 1922, *Początki piśmiennictwa polskiego (Przegląd zabytków językowych)*, wyd. II poprawione, Lwów.
- A. Markowski, 1999, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. I, Warszawa.
- B. Matuszczyk, 2006, *Słownik języka polskiego S.B. Lindego. Warsztat leksykografa*, Lublin.
- W. Nehring, 1881, *Eine unbekannte Ausgabe des Donatus mit polnischer Übersetzung*, „Archiv für slavische Philologie” V, s. 466–468.
- J. Puzynina, 1961, *„Thesaurus” Grzegorza Knapusza, siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim*, Wrocław.
- A. Rombowski, 1960, *Nauka języka polskiego we Wrocławiu (koniec wieku XVI – połowa wieku XVIII)*, Wrocław.
- B. Sieradzka-Baziur (kierownik projektu), *Słownik pojęciowy języka staropolskiego* [https://spjs.ijp.pan.pl, dostęp 30.12.2019].
- M. Skarżyński, 2001, *W kręgu gramatyk polskich XIX i XX wieku*, Kraków.
- T. Skubalanka, 1957 (1959), *Stanowisko O. Kopczyńskiego wobec nowotworów językowych*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” XXI (50, nr 2), s. 238–245.

- S. Szober, 1913, *Gramatyka w szkole średniej (Jej zadania, metoda, program, teoria i zakres wykładu)*, „Wychowanie w Domu i Szkole” VI, t. 1, nr 3, s. 198–209.
- S. Szober, 1918, *Gramatyka języka polskiego*, cz. 1, wyd. II, Warszawa.
- В.В. Тожиєва, 2019, *Лінгвістична термінологія польської мови в діяхронному аспекті (середньопольська та новопольська доба)*. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України, http://shron1.chtyvo.org.ua/Tozhyieva_Vitaliia/Linhvistychna_terminolohiia_polskoi_movy_v_diakhronnomu_aspekti_serednopolska_ta_novopolska_doba.pdf, dostęp: 29.12.2019.
- I. Warmiński, 1906, *Andrzej Samuel i Jan Seklucjan*, Poznań.
- H. Wiśniewska, 1998, *Język polski w łacińskich pracach Jana Ursinusa*, Lublin.

On the formation of the Polish grammatical terminology

Summary

The first Polish grammatical terms came into existence as early as in the Middle Ages. Due to the role played by Latin in the Polish culture and science, the relations between the Polish terminology under formation and the already formed Latin terminology are significant. This is noticeable not only in bilingual (Latin–Polish) grammar book by E. Donat but also in the first Polish-language grammar books by W. Szylarski and O. Kopczyński. The latter rendered considerable services to the codification of grammatical terminology. In the 19th century, it was impossible to popularise J. Przybylski’s and A. Morzycki’s innovative terminological propositions. The development of the Polish scientific linguistics gives rise to a revision of the earlier grammatical systematics, which results also in a change in the nomenclature. The distinctness of grammatical lexis is evidenced by the glossaries attached to the grammar books. Some of the terms have entered the vocabulary common to various varieties of Polish over time.

Keywords: grammatical terminology – Polish language – Latin language – grammar books – lexicography

Trans. Monika Czarnecka